

MICHAŁ RACZKOWSKI
Uniwersytet Gdański, Gdańsk
ORCID: 0000-0001-8852-8667

Radosław Michna, *Pruskie szkolnictwo średnie w Bydgoszczy w latach 1815–1920*, Bydgoszcz 2020, ss. 457, il.

W 2020 roku na rynku wydawniczym ukazała się wyczekiwana książka poświęcona pruskiemu szkolnictwu średniemu w Bydgoszczy w latach 1815–1920. Jej autorem jest Radosław Michna, który napisał także kilka artykułów poświęconych szkolnictwu bydgoskiemu (s. 414–415, gdzie w bibliografii wykaz prac tego autora). Recenzowana publikacja stanowi rozszerzoną wersję pracy doktorskiej, którą autor obronił na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy w 2018 roku.

Książka składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, bibliografii, spisów (skrótów, tabel, wykresów, rycin, nazw ulic Bydgoszczy występujących w pracy), aneksów oraz streszczeń.

We wstępie autor dokonał omówienia wyboru tematu, przeglądu dotychczasowego stanu badań nad szkolnictwem w Bydgoszczy, a także charakterystyki zasobów archiwalnych – zarówno polskich, jak i niemieckich, z których korzystał przy pisaniu książki.

Rozdział pierwszy został poświęcony przedstawieniu zarysu dziejów oświaty w mieście do roku 1815. Autor wykazał, że pierwsze szkoły w Bydgoszczy były tworzone przez instytucję Kościoła (szkoła parafialna) i członków zgromadzeń zakonnych (karmelitów, bernardynów, jezuitów i klarysek). W dalszej części przedstawił sytuację szkolnictwa oraz jego funkcjonowanie w okresie przejścia Bydgoszczy pod rządy pruskie, a także w okresie, kiedy miasto administracyjnie przynależało do Księstwa Warszawskiego (1807–1815). W rozdziale tym czytelnik znajdzie informacje m.in. o gronie pedagogicznym, frekwencji uczniów czy zestawienia dotyczące przedmiotów nauczania wraz z wykazem podręczników szkolnych i skryptów.

Kolejna część omawianej książki przedstawia bydgoskie szkolnictwo szczebla elementarnego i średniego niższego stopnia w okresie, kiedy miasto, po upadku Księstwa Warszawskiego, ponownie znalazło się w granicach państwa pruskiego (1815–1920). Autor ukazał kształtowanie się polityki pruskich władz odnośnie do oświaty. Ponadto scharakteryzował organizację szkolnictwa elementarnego oraz średniego w Bydgoszczy po 1815 roku. W rozdziale tym Radosław Michna przedstawił historię Szkoły Wydziałowej. Dokonał również analizy szkół prywatnych, jakie działały w mieście. Dalsza część tego rozdziału została poświęcona utworzeniu oraz rozwojowi miejskiego szkolnictwa szczebla podstawowego i szkół elementarnych na terenach podmiejskich. Zostały w niej omówione szkoły działające na wsiach, przedmieściach, które później włączono w granice miasta. Ostatni fragment rozdziału autor poświęcił opisaniu historii dwóch szkół: Miejskiej Szkoły Obywatelskiej dla Chłopców i Miejskiej Szkoły Średniej dla Dziewcząt. Pierwsza z tych szkół powstała w 1860 roku. W jej opisie przedstawił informacje dotyczące liczby uczniów, ich pochodzenia narodowego i wyznawanej religii. Poza tym ukazał, jak zmieniała się siedziba szkoły od początku jej istnienia. Druga z placówek oświatowych powstała w 1863 roku. We fragmencie książki, który poświęcono dziejom tej szkoły, czytelnik odnajdzie wiadomości odnośnie do uczniów, grona pedagogicznego, programu nauczania oraz budynków szkolnych.

Trzeci rozdział: *Bydgoskie szkolnictwo średnie wyższego stopnia w latach 1815–1920*, omawia szczegółowo dzieje następujących placówek oświatowych: Królewskiego Gimnazjum oraz Miejskiej Szkoły Realnej, przekształconej następnie w Męskie Gimnazjum Realne i ostatecznie w Królewskie Gimnazjum Realne. Natomiast w zarysie autor opisał Miejską Wyższą Szkołę dla Dziewcząt i Miejską Szkołę Realną (Miejską Wyższą Szkołą Realną). Pierwsze dwa podrozdziały zostały podzielone na części, w których dokonał on przedstawienia historii poszczególnych szkół. Opis dziejów tych placówek oświatowych został podzielony według urzędowania poszczególnych dyrektorów. W częściach dotyczących nauczycieli odnajdujemy wiadomości o zmianach w kadrze dydaktycznej szkół – zestawienia tabelaryczne odnośnie do ich stażu pracy. Radosław Michna scharakteryzował

działalność pedagogów na polu badania dziejów historii, a także ich przynależność do stowarzyszeń. Obszerne fragmenty książki zostały poświęcone uczniom i ich liczebności w dwóch pierwszych placówkach. Przedstawił ich pochodzenie narodowe, społeczne, wyznanie. Omówił działalność uczniów w różnych towarzystwach, które były przez nich tworzone, na przykład Towarzystwo Literackie „Thalia” czy Towarzystwo Gimnastyczne Gimnazjalistów Bydgoskich. W części poświęconej uczniom ukazany został problem zdawalności przez nich matur. Autor dokonał zestawienia wybitnych absolwentów Królewskiego Gimnazjum i Męskiej Szkoły Realnej. Opis dziejów tych placówek kończy przedstawienie zagadnień związanych z budynkami: ich lokalizacją, budową i rozbudową oraz remontami. Omawiany rozdział został zakończony opisem Miejskiej Szkoły Wyższej dla Dziewcząt i Miejskiej Szkoły Realnej, w 1910 roku przekształconej w Miejską Wyższą Szkołę Realną.

W ostatnim rozdziale recenzowanej książki autor przedstawił inne szkoły oraz placówki oświatowo-wychowawcze działające w mieście nad Brdą. Opisał w nim zakłady kształcące nauczycieli – Królewskie Ewangelickie Seminarium Nauczycielskie (s. 335–338), Królewskie Katolickie Seminarium Nauczycielskie (s. 339–340), szkoły zawodowe i doksztalające, m.in. Niedzielną Szkołę Rzemieślniczą, przekształconą później w państwową Przemysłową Szkołę Doksztalającą (s. 341–343), Państwową Kupiecką Szkołę Doksztalającą (s. 343–344), Miejską Szkołę Handlową (s. 344), Królewsko-Pruską Szkołę Rzemiosła i Przemysłu Artystycznego, od 1916 roku Akademię Przemysłu Artystycznego (s. 347–349). Ponadto ukazał w zarysie dzieje szkół prywatnych, przedszkoli, żłobków oraz placówek nastawionych na przygotowanie i kształcenie wojskowe.

Pracę wieńczy zakończenie, obszerna bibliografia (s. 366–427) z podziałem na źródła archiwalne i drukowane, opracowania oraz czasopiśma i gazety, spisy oraz aneksy i streszczenie w trzech językach: polskim, angielskim oraz niemieckim.

Recenzowane opracowanie powstało na podstawie szerokiej kwerendy archiwalnej w Archiwach Państwowych w Bydgoszczy i Poznaniu, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, w bibliotekach: Bibliothek für Bildungsgeschichtliche Forschung w Berlinie,

Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy. Oprócz źródeł rękopiśmiennych zgromadzonych w wyżej wymienionych instytucjach, autor swe wywody oparł na źródłach drukowanych oraz licznych opracowaniach. Uzupełnieniem są zbiory Kujawsko-Pomorskiej Biblioteki Cyfrowej, Narodowego Archiwum Cyfrowego w Warszawie i Muzeum Okręgowego im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, skąd autor zaczerpnął materiał ilustracyjny do publikacji.

Książka jest napisana staranną polszczyzną. Narracja, jaką przyjął autor, jest klarowna i zrozumiała, pomimo zastosowania bogatego aparatu naukowego. Nie boi się on podejmowania dyskusji z ustaleniami innych autorów, a także prostowania błędów, które powstały we wcześniejszych publikacjach poświęconych oświacie w Bydgoszczy.

Pomimo korekty, jaka została przeprowadzona, zdarzają się pojedyncze błędy, w tym literówki. Na przykład na s. 77 autor pisze: „Funkcję rektora i stanowisko pierwszego profesora sprawował Antoni Wilczewski, nauczający matematykę i przedmioty ścisłe”. Powinno być: nauczający matematyki i przedmiotów ścisłych. Na s. 155 jest: „[...] lepsze przygotowanie na dalszej ścieżce edukacji gimnazjum”, a powinno być: lepsze przygotowanie na dalszej ścieżce edukacji w gimnazjum. Z kolei na s. 227, w danych za rok 1907/1908 nie zgadza się liczba Żydów, którzy uczęszczali do gimnazjum i *Vorschule* (szkoły przygotowawczej) z ogólną liczbą uczniów tego wyznania. Otóż w gimnazjum było 31 uczniów żydowskich, w *Vorschule* 10, a ogółem autor podaje 42. Czy na s. 325, gdzie jest: „W latach 1904–1907 utworzono [...]”, a powinno być: utworzono.

Nieprecyzyjne jest określenie biskupa Stanisława Sarnowskiego jako biskupa wrocławskiego i Pomorza (s. 26–27). W XVII wieku, o którym pisze autor, byli to, w tym biskup Sarnowski, biskupi kujawsko-pomorscy. Także błędne jest sformułowanie autora recenzowanej książki: „Ten plan obowiązywał z niewielkimi zmianami w gimnazjach klasycznych do reformy szkolnictwa w 1932 r., opracowanej przez ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Janusza Jędrzejewicza” (s. 203). Ustawa ta została opracowana przez braci Janusza i Wacława Jędrzejewiczów oraz Sławomira Czerwińskiego, a Janusz Jędrzejewicz, będący

wówczas ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego, był odpowiedzialny za jej przeprowadzenie.

W przypisach autor rzadko stosuje skróty cytowanych wcześniej opracowań, przez co nadmiernie je rozbudowuje. Na przykład na s. 116 w przypisach 116 i 117 czterokrotnie powołuje się na książkę *Bydgoska Oświata 1920–1995*, red. A. Bogucki, Bydgoszcz 1996, za każdym razem podając cały tytuł. Podobna uwaga, ale dotycząca innych opracowań, odnosi się m.in. do przypisów: s. 121, przyp. 124 cytowane już dzieło Stefana Truchima; s. 135, przyp. 159 i 160 (*Historia rozwoju Żeńskiego Katolickiego Gimnazjum Humanistycznego Miasta Bydgoszczy 1920–1930*, Bydgoszcz 1930); s. 188, przyp. 197, ponownie cytowane w całości opracowanie odnośnie do oświaty w mieście nad Brdą w latach 1920–1995; s. 229 przyp. 347 i s. 230 przyp. 353 – przytaczanie w całości tytułu książki Zdzisława Biegańskiego czy na s. 241, przyp. 385 dwukrotne odwołanie się w tym samym przypisie do *Alma Mater Tremesnensis (1776–1996)*, red. J. Leśny, C. Łuczak, Poznań 1996 i dwukrotne podanie w całości zapisu bibliograficznego tejże książki. Sprawia to wrażenie, że autor nie do końca opanował zasady tworzenia przypisów.

Do uwag natury merytorycznej można dodać jeszcze dwie kwestie. Na s. 81–82 autor przedstawił przegląd prywatnych szkół działających w Bydgoszczy, wyszczególniając osobę prowadzącą placówkę oraz liczbę uczniów z podziałem na narodowość. Te same dane powielił w tabeli 6 (s. 83–85), która ponadto zawiera informacje odnośnie do wieku uczniów/uczennic, przedmiotów nauczania, liczby godzin lekcyjnych w tygodniu oraz miesięcznej opłaty za naukę. Z kolei na s. 111–114 autor zawarł informacje o rozwoju szkolnictwa elementarnego w gminach podmiejskich. Przy nazwie każdej z gmin zrobił przypis odwołujący się do źródła lub opracowania na temat placówek oświatowych w tych jednostkach. Można zastanowić się, czy nie lepiej byłoby, gdyby dokonał on zestawienia szkół działających w okolicach Bydgoszczy w formie aneksu.

Pomimo przedstawionych wyżej uwag, z uznaniem należy przyjąć opracowanie autorstwa Radosława Michny. Na łamach książki przedstawił dzieje pruskiego szkolnictwa średniego w Bydgoszczy w latach

1815–1920. Swoim dziełem wypełnił istniejącą lukę badawczą w tym temacie. Niewątpliwym atutem pracy jest oparcie jej na szeroko zakrojonej kwerendzie archiwalnej i bibliotecznej. Opracowanie to wzbogaciło i usystematyzowało wiedzę na temat oświaty czasów pruskich w Bydgoszcy. Książka posłuży nie tylko historykom, ale także mieszkańcom tego miasta i osobom zainteresowanym jego historią.